

Канцір В. С.,*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»***Петрик В. В.,***здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Анотація. Специфічність процесу розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності пов'язана передусім із тим, що єдиним джерелом доказів у кримінальних провадженнях досить часто є показання потерпілих. У тих випадках, коли потерпілий є неповнолітнім або малолітнім, суб'єкт, процес отримання й оцінювання показань є зумовленим безліччю факторів (віковими та індивідуально-психологічними особливостями допитуваного, силою психотравмувального сексуального насильства на особистість потерпілого), які становлять особливу складність для працівників слідчих органів. При цьому повторний (додатковий) допит неповнолітніх недоцільний, а нерідко й неприпустимий, тому слідчий повинен організувати психологічну взаємодію з потерпілим так, щоб процес отримання максимально повних, розгорнутих свідчень був здійснений у ході одного допиту.

Стаття присвячена окремим аспектам проведення допиту неповнолітніх потерпілих, які зазнали сексуального насильства. Особлива увага приділяється участі психолога в процесі цієї слідчої дії, установлення психологічного контакту й взаємодії із жертвою статевого злочину. Предметом дослідження є закономірності вибору та застосування особою, яка провадить попереднє розслідування, тактичних прийомів допиту неповнолітніх – жертв злочинів проти статевої недоторканності. У статті робиться висновок, що під час проведення допиту необхідно враховувати вік, індивідуальні особливості й рівень психосексуального розвитку дитини. Визначено порядок взаємодії слідчого, неповнолітнього потерпілого та психолога.

Ключові слова: потерпілий, малолітня та неповнолітня особа, допит.

Постановка проблеми. В Україні нерідко вчиняють злочини, що пов'язані зі статевою свободою малолітньої та неповнолітньої особи. Одним із найважливіших завдань є захист прав, свобод та інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. Потерпілий – це один із важливих суб'єктів у судовому провадженні, якому завдали фізичної, моральної або майнової шкоди. Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності. Дисципліна й порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості та виключають приниження честі й гідності дитини.

Мета статті полягає в спробі привернути увагу на важливість дотримання правильної процедури допиту неповнолітніх осіб, які постраждали від сексуального насильства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж говорити про особливості допиту малолітніх і неповнолітніх дітей, необхідно все ж дати правильне визначення цих понять. У статті 1 Конвенції про права дітей визначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [6]. Отже, таке поняття є ширшим, ніж такі поняття, як малолітня та неповнолітня особа.

У пункті 11 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального характеру (далі – КПК) України зазначено, що малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а в п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, що неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1].

У статті 10 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що держава здійснює захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство в тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють; утягнення в злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин; залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань і течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо. Держава через органи опіки і піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, колцентри з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі й насильству стосовно дітей у порядку, установленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу в запобіганні випадкам і виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування й ужиття заходів щодо припинення насильства. Дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству,

насилству за ознакою статі й насилству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів. Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється. Процедура розгляду скарг дітей на порушення їхніх прав і свобод, домашнє насилство й інші прояви жорстокого поводження з дитиною встановлюється законодавством [5]. Тому під час допиту такої особи необхідно враховувати її вік, стать, психічний стан тощо.

Допит неповнолітньої особи має свої особливості, які полягають у тому, що допит таких осіб має проводитися в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря. Цим спеціалістам необхідно встановити психологічний контакт із потерпілим, щоб забезпечити повноту й точність його показань. До початку допиту законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право протестувати проти запитань і ставити запитання. Головуючий має право відвести поставлене питання [1].

Існує низка законодавчих актів, у яких закріплені норми, що стосуються опитування дитини, психічного й фізичного відновлення дитини та права на захист від усіх форм насилства.

Щодо процедури опитування дитини також згадується в ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насилства:

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

е) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

3. Якщо вік жертви не встановлено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, то заходи, передбачені в п. п. 1 і 2 цієї статті, застосовуються до неї доти, доки тривають перевірки її віку [4].

Діяльність психолога в такій справі є невід'ємною частиною слідчих дій. Сексуальне насилство щодо неповнолітньої особи може тягнути за собою низку жахливих наслідків, а саме порушення психічного стану особи. Тому психолог зобов'язаний налагодити контакт із потерпілим. У разі повторного допиту рекомендується залучати одного й того самого психо-

лога, а в разі його неможливості бути присутнім, перенести допит на інший день [3].

Місце, де відбувається допит неповнолітньої особи, має бути достатньо комфортним, щоб дитина почувала себе в безпеці та надала правдиві й точні показання. Важливо уникати тих місць, які в неї будуть асоціюватися з учиненням проти її статевої свободи злочину. Розмову варто розпочати з нейтральних тем, щоб налагодити контакт із дитиною. Для більш точного відтворення дій, які вчинялися проти неї, рекомендують використовувати анатомічні ляльки. Також важливо роз'яснити особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, обов'язок про необхідність надання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [1].

Задля вирішення цієї проблеми Україна стала на правильний шлях, а саме в державі почали діяти так звані «зелені кімнати», вони призначені для роботи з дітьми, які стали свідками або постраждали внаслідок насилства, а також інших злочинів, або з дітьми, які підозрюються в учиненні такого злочину. Метою створення таких кімнат є запобігання повторній травматизації психіки дитини. Такі кімнати є технічно оснащеними, що дає можливість вести відеозаписи для подальшого використання їх у проведенні слідства. Також такі кімнати є облаштованими спеціально для дитини, там знаходяться іграшки, м'які меблі тощо, тобто як звичайна кімната для дитини.

Основними завданнями «зелених кімнат» є:

1. Збирання доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, у яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушенням.

2. Робота з адаптації дитини після скоєння над нею насилства.

3. Поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації.

4. Блокування гострих стресових реакцій у дитини.

5. Запобігання психоемоційному навантаженню в дитини, пом'якшення впливу психотравмувальних ситуацій і психофізичних навантажень.

6. Усунення фізичного дискомфорту та емоційного напруження, нормалізація процесу життєдіяльності.

7. Короткотермінова чи довготермінова психокорекція.

8. Психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей.

9. Психологічні консультування з рекорегування взаємин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі.

10. Запобігання негативним наслідкам, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів.

11. Допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності, надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації [2, с. 25].

Наступним важливим моментом є те, що в допиті малолітньої або неповнолітньої особи є час проведення такого допиту. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день. У разі необхідності повторного допиту загальний час проведених допитів не повинен перевищувати двох годин на один день, а кожен окремих допит не може тривати без перерви понад одну годину.

Важливо зазначити, що в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, а також щодо злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним. Про це зазначається в п. 4 ч. 9 ст. 224 КПК України.

Сексуальним насильством можна завдати значної шкоди здоров'ю потерпілої особи, тому в цьому випадку участь лікаря є обов'язковою. Щоб усебічно й точно розслідувати злочин, необхідне залучення експертів.

У статті 69 КПК України зазначено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок із питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [1].

Залучаючи лікаря до слідчих (розшукових) дій, слідчий повинен урахувати його спеціалізацію. Лікар під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи повинен поводити себе толерантно та спокійно, що сприятиме в процесі допитів значній зміні в поведінці потерпілої особи, що матиме хороший результат, у вигляді правдивих і точних показань.

У цьому випадку необхідно виокремити обов'язкові випадки залучення лікаря:

1) участь судово-медичного експерта або лікаря є обов'язковою під час проведення огляду трупа;

2) після огляду трупа обов'язково передають на судово-медичну експертизу для з'ясування причин смерті;

3) огляд здійснюється за необхідності за участі судово-медичного експерта або лікаря;

4) малолітню або неповнолітню особу допитують у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря;

5) у слідчих (розшукових) діях за участі малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності лікаря [7].

Отже, можна дійти **висновку**, що сексуальне насильство є вкрай жорстоким і цинічним насильством, що може значно нашкодити дитячій психіці та її здоров'ю. Тому дуже важливим є той факт, що робота з такими потерпілими має бути продуманою й проведеною спеціалістами на найвищому рівні, адже від цього буде залежати результат їхніх слідчих (розшукових) дій. Така робота має свої особливості, які прямо передбачені в КПК України, а саме допит повинен проводитися в присутності законного представника, педагога або психолога, а в разі необхідності лікаря. Також важливою особливістю є час проведення допиту, тобто такий допит не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом понад дві години на день. У роботі з потерпілою особою необхідно налагодити психологічний контакт, що в результаті сприятиме точним і правдивим показанням.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20200317> (дата звернення: 25.02.2020).
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: методичний посібник / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.
3. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 94–104.
4. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом України від 20.06.2012 № 4988-VI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2745-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
6. Про права дитини: Конвенція ООН (Конвенція ратифікована Постановою ВР від 27 лютого 1991 р. № 789-XII (789-12)). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
7. Рогальський І.О., Калинюк Н.М. Процесуальні і тактичні особливості залучення лікаря під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Медичне право*. 2014. № 2 (14). С. 47–57.

Kantsir V., Petruk V. Peculiarities of the interview of minors who have been suffered by sexual violence

Summary. First of all the specificity of the process of investigating crimes against sexual freedom and sexual integrity is the fact that the only source of evidence in criminal proceedings is the victim's testimony. In cases where the victim is a minor, the process of obtaining and evaluating testimony is conditioned by many factors (age and individual-psychological characteristics of the interviewee, the impact of psycho-traumatic sexual violence at the victim), which make the special complexity for the police. Herewith repeated (additional) interrogation of juveniles is impractical, and often inadmissible, so the investigator should organize psychological interaction with the victim to get detailed testimony carried out during one interrogation.

The article deals with some aspects of interrogating juvenile victims of sexual abuse. Particular attention to the psychologist's involvement in the process of this investigative action, the establishment of psychological contact and interaction with the victim of a crime. The subject of this study is the regularity of the selection and use of the person conducting the preliminary investigation, the tactical methods of interrogation of victims of sexual crimes. The article concludes that the age, individual characteristics and the level of psychosexual development of a minor must be taken into account in the interrogation. The procedure of interaction between investigator, minor victim and psychologist is determined. In Ukraine, it is common to commit crimes related to the sexual freedom of a minor and a minor. One of the most important tasks is to protect the rights, freedoms and interests of the victim in criminal proceedings. Discipline and order in family, educational and other childcare facilities should be ensured on the basis of mutual respect, fairness and the exclusion of the honor and dignity of the child.

Key words: victim, minor, interrogation.